

movana. Tako je v knjižnem jeziku sedaj, ni pa tako vedno moralo biti v slovenskem jeziku, kot nam kažejo številne sorodne tvorbe npr. v ljudskem umetnostnem izročilu in sploh v ljudskem govoru: prim. *Ne hodi čez Dravo, / so veliče vodé, / bi se mogel vtopiti zavoljo mené; Očetu, / mater' je obljubil, da bo novo mašo pel; Pristopajte, / darovajte našo mlado nevestico! Bratci, / sestre, pristopajte, / pristopajte, / darovajte (vse ljudsko blago); Deca so mi goli, / bosi (Mostec).*

6 Čas, ki nam je bil na razpolago za raziskavo, ne dopušča podrobneje govoriti o priredjih, izraženih s podrednimi sredstvi. To naj samo ponazorim ob veznikih kot *medtem ko* ali *namesto da* in ob predlogu *z/s*, ki nam nadomestujejo protivne in vezalne veznike: *Medtem ko so cirilico prevzeli predvsem pravoslavni narodi, / se je glagolica še dolgo ohranila v poglavitnem med Hrvatih ob morju (Legiša, Tomšič); Namesto da bi se bil odločil za belega, / si je izbral črnega, slabšega; Z očetom sva šla v vinograd (= jaz / in oče). Zdi se nam, da je vsa priredna razmerja mogoče izraziti tudi s podrednimi sredstvi. Vendar bo treba vprašanje, ali imamo v teh primerih še opravka s priredji, in ne že s podredji, rešiti ob kakih drugi priliki, nemara prav na podlagi tega, ali je njihovim sestavinam mogoče ali nemogoče zamenjati zaporedje.*

O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom

0 Kadar koli gledam to, kar imamo napisanega o skladnji, znova in znova ugotavljam luknje in luknjice v mreži, s katero hočemo slovnikařji zajeti vso polnost slovenskih medbесednih razmerij. Da to slabo vpliva na naše poučevanje skladnje, je več kot očitno. Prav zaradi tega sem se v ciklu jezikovnih pogovorov na radiu odločil govoriti o nekaterih skladenskih zanimivostih, ki so bodisi še nespoznane bodisi različno razlagane. Pri tem sem menil, da bi poljudno razpravljanje in utemeljevanje utegnilo koristiti bolj kot golo zaporedje ugotovitev, kakršno je značilno za podajanje v slovnicač. Pisati o skladnji stavka se mi zdi toliko nujneje, ker se slovnica štirih avtorjev vedno znova izdaja, ne da bi jo skušali kakor koli zboljšati.

V tem članku želim obravnavati pojme stavke, stavčni člen in razmerje med osebkom in povedkom, pozneje pa bo, če bo prilika in prostor v časopisu, prišlo na vrsto še drugo.

1 Kaj je stavek, je vprašanje, na katerega znamo hitro odgovoriti še iz osnovnošolskega znanja: »Stavek je z eno ali več besedami izražena misel«. ¹ Toda, ali se dovolj zapletena misel dá izraziti v enem stavku? Seveda ne vedno. Saj za to, da jo izrazimo, dostikrat uporabimo po več stavkov, tudi odstavkov ali celo poglavje. Stavka potemtakem ni dobro definirati glede na misel, ki jo izraža, ampak je za njegovo določitev treba najti preprostejše merilo. V svojem Slovenskem knjižnem jeziku sem zaradi tega zapisal, da je »stavek vsako zaključeno sporočilo, ki ga v govoru nakazujemo z značilnim spustom ali dvigom glasu in s premorem, v pisavi pa s piko, klicajem ali vprašajem«. ² Ugotovili so namreč, da je za določitev tega, kaj je stavek, še najzanesljivejše sredstvo oblikovno, formalno, tj. prav tipični intonacijski zaključek: kadenca, pri kateri gremo — kakor pravimo — z glasom navzdol (prim. *Kam greš?, Domov odhaja*) ali pa protikadenca (antika-

* Prvotno radijski pogovor; predelano za objavo v JIS 1969, str. 77—85.

¹ Slovenska slovnica (dalje Ss) 1956, str. 283; 1964, str. 306. (Tu je s »stavkom« misljena »poved«.)

² Slovenski knjižni jezik (dalje Sji) 1, 1965, str. 67.

dence), pri kateri gremo z glasom navzgor (prim. *Kam greš??, Domov odhaja?*).

Dobro definicijo stavka, vendar z deloma drugega stališča, je podal Breznik, ko je trdil, da je stavek najmanjša enota sporočila.³

Naša definicija stavka pa je tako široka, da gredo po njej med stavke poleg takih primerov, kot smo jih pravkar navajali in jih imenujemo prosti stavek, še sporočila, ki sestojijo iz več prostih stavkov, npr.: *Res me veseli, da si prišel ali Visoko v zraku ore! plava, krajčičku ljuba je nižava.* Zaradi tega moramo ugotoviti, kakšna je najpreprostejša oblika stavka, tista, iz katere potem gradimo večje enote, kakor iz opeke lahko zlagamo različne stavbe.

Le redko kdo med bralci se ne bo spomnil, da je ta najmanjša stavčna enota tako imenovani prosti stavek. Malo prej smo jih že nekaj navajali, namreč *Kam greš* in *Domov odhaja*. Dodajmo sedaj še primer *Tomaž je kostanj*.

1.1 Skušajmo določiti bistvo prostega stavka. Slovnica uči, da so to stavki »z enim povedkom«. ⁴ In kaj je povedek? Seveda: osebna glagolska oblika v stavku. Osebna glagolska oblika pa je tista, ki kaže na osebo, ki glagolsko dejanje opravlja, npr. *delam, delaš, delajo* ali *delal sem, delala bi* ipd.

Bo kdo rekel: Po tej definiciji torej tista samostojna sporočila, v katerih ni osebne glagolske oblike, niso stavki. In če niso stavki, kaj so potem? Na tako vprašanje nam naša tradicionalna slovnica ne daje nedvoumnega odgovora. Na enem mestu⁵ namreč beremo naslednje: »V slovnici govorimo o stavku le, če ločimo: povedek, ki o kom (čem) kaj pove, /in/ osebek, ki kaže, o kom (ali čem) se kaj pove.« Torej bi bili stavki samo primeri kot *Tomaž je kostanj*, ne bil pa bi stavek *Včeraj je deževalo*, ker pač nima osebka. Eno stran pred tem pa imamo v slovnici besede: »Vsaka beseda ali govorna celota, ki izraža kako misel, je stavek. Popolni stavki imajo določno glagolsko obliko, nepopolni so pa brez nje.« Torej so tudi sporočila brez osebne (ali določne) glagolske oblike stavki (prim. *Janez!, Res?, Mhm*), čeprav nepopolni.

Če bi po slovnici listali še dalje, bi čisto na koncu poglavja o stavku prišli do spoznanja, da se stavki brez osebne oblike ime-

³ Breznikova (Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, dalje Ss 1934, str. 197) definicija stavka: »Najmanjša govorna celota, ki izraža misel, je stavek.«
⁴ 1956, str. 284; Ss 1964, str. 307.
⁵ Ss 1956, str. 283; 1964, str. 307.

njujejo še drugače, namreč skrajšani in skrčeni.⁶ Pri obojih je glagolsko dejanje izraženo ali z deležjem ali z deležnikom. Primer: *Meglè se temnosive vale čez vrte, trate, njive, grmeč grozno, preteč strašno ali Soča, od doma se mi zdiš poznanka, nesoča mnog mi ljub pozdrav* (oboje iz Gregoriča). Razlika v poimenovanju teh deležniško-deležijskih konstrukcij prihaja od tod, ker je ene lahko razvezati v neodvisne stavke (tj. namesto *grmeč grozno* lahko rečem *grmijo grozno*), druge pa v odvisne (tj. namesto *nesoča mnog mi ljub pozdrav* lahko rečem *ki neseš mnog mi ljub pozdrav*). (Druge vrste skrčenih stavkov tu puščamo ob strani.)

Nisem prepričan, da so ta pojmovanja in poimenovanja prostega stavka sploh in vrst prostega stavka idealna, zato sem se odločil za drugačno definicijo. Prosti stavek mi je »skupina besed, ki se zbira okrog ene določne glagolske oblike (ki pa je, kadar se razume iz sobesedila, lahko tudi izpuščena)«. ⁷ Prosti stavki so mi torej tako primeri kot *Tomaž je kostanj* kakor tudi primeri brez osebka (npr. *Včeraj je deževalo*) ali brez povedka (npr. *Kaj pa se da?*), kjer si povedek lahko mislim iz sobesedila ali iz govornega položaja. Še več: stavki so mi tudi najmanjše enote sporočila, ki sploh nimajo osebne glagolske oblike (primeri bi bili že navedeni *Mhm, Janez!, Da, Hej* in podobni) ali pa je osebna glagolska oblika zamenjana z neosebno (primeri z deležniki, deležji, nedoločniki, namenilniki). Ker pa sta zadnji dve vrsti stavkov res posebnost, pravim za sporočila tipa *Mhm, Da, Hej, Janez!* itd., da so *pástávki*, tj. nepravilni stavki⁸ (primerjaj podobno v naravoslovju *palist, panožice*), za primere, v katerih je osebna glagolska

⁶ Ss 1956, str. 315—316; 1964, str. 335.

⁷ Skj 1, 1965, str. 67.

⁸ Pastavki so torej medmetni, členkovi in zvalniški. V Skj 4, 1970, so obširno obdelani medmetni pastavki v poglavju Medmet ali interjekcija (str. 105—122). Delim jih na razpoloženske (*oh*), velelne (*na*) in posnemovalne (*bim bam*); str. 107. Pri razpoloženskih se navajajo, če jih je mogoče tako imenovati, tudi frazeološki, tj. večbesedni, npr. *o joj ali joj, pretoj* ipd. (str. 108—109). Obdelani so najprej enosamoglasniški, pri katerih se iz sorednega dela povedi da kolikor toliko predvideti njihova doživljajska vrednost (npr. *Krpan, í kaj pa to delaš?* ali *O ne dravec, to se pa ne zgodi!*). Tako so obdelani tudi drugi razpoloženski medmeti, deloma že spreverzni (konverzni) v polinopomenske besede, npr. str. 114: *Fej te bodi*, kjer je *fej* povedkovnik (prim. *Stran te bodi*). Pozornost zasluži primeri, kjer se pastavki nekako razširijo: *O ne, dravec*, to se pa ne bo zgodilo, kjer imamo medmet *o* in členek *ne* nekako povezana v enoto, sledi pa se zvalniški pastavek. V tem smislu so zanimive tudi »ponovite in kopicenja razpoloženskih /pastavkov«, kot jih imamo na str. 115—116,

oblika izražena z neosebno, pa, da so polstavki.⁹ Kadar pa govorim o njih na splošno, vse brez izjeme imenujem stavke in pri tem pač mislim na najpreprostejše tipe najmanjših samostojnih sporočil.

2 O stavčni zgradbi ali ustroju — dandanes oboje moderno imenujemo struktura — bomo podrobneje še govorili, za sedaj

npr.: Ho jej, ho jej, kaj bo pa zdej! (lj) ali Joh, preloh, moj ljubi sin! Včasih z veznikom: O joimine in lejata! — žepi so bili raztrgani in prazni! (Mf)

Istovrstne stvari je mogoče opazovati tudi pri velelnih medmetih (str. 116—118). Poleg pastavnih (?) primerov kot Nata, zemita tole s seboj (Mja) v soredju imamo tudi konverzne primere: Recite da in hajdi z menoj (SP), ali Bali no noter, Janez! (Zl), ali Tihno, št, niti besedice več!, ali Aja, aja, aja, fantek naš nagaja (Gd). Načelne važnosti je dejstvo, ali se dajo popovediti (predikatizirati). — Isto velja za onomatopejske medmete (str. 118—121). Tudi tu so zanimivi prehodi v povedkovnike in dalje v glagole: Jaz pa bumf po vratih (dovršno), Jaz pa bumf bumf po vratih (verjetno nedovršno), kar se glagolsko izraža (Mostec): Bumfnil! Bumfal sem po vratih. Včasih je morda obratna pot: Miška pa smuk v luknjo ← Miška je pa smuknila v luknjo.

Členkovi pastavki so obdelani v tradicionalni slovnici kot t. i. miselni pristavi (Ss 1956, str. 261—264). Tipologija členkovih pastavkov je implicitno podana v Ss 1976, str. 384—385 (po slovaški akademjski slovnici). Ločijo se naslednje vrste: navezovalni — Ti si torej razbil šipo; čustvovalni — Dobro, da sem znal; poudarni — Ravno ti bi to moral vedeti; izvezovalni — Prišli so le trije; presojevalni — Prišli so skoraj vsi; dodajalni — Je tudi pametno; zadržka — Pravzaprav je res; potrjevalni in soglašalni — Da, tako je; možnostni/verjetnostni — Morda je res; mnenja/domeve — Baje so ga videli; vprašalni — Ali si ga videl; spodbujalni — A ga boš pustil pri miru; trdlni — Kaj bi jokal zaradi take malenkosti; nikalni/zanikovalni in nesoglašalni — Ne hodi ven ob takim vremenu, Nikar oditi. Iz primerov se vidi, da so eni na ravni samostojnega stavka, drugi pa so vrinjeni v kak stavek (prim. Res ie, morda — Morda je res.

Tam so obdelani končno tudi zvalniški pastavki, str. 420. Ločijo se naslednje skupine: pozivni — Matejkat; ogovorni — Draga Jasna!, in povedkovni — Falot ti tak. Tudi tu je na svoj način zanimiva zgradba takih pastavkov. Večinoma gre za samostalniške besedne zveze (podrobneje še neraziskane).

^{9/} Izraz pastavek za en del neglagolskih stavkov je moj, verjetno tudi pojmovanje, izraz polstavek pa je vzet iz češkega jezikoslovja. Tipologija polstavkov je bila podana v Skj 4, 1970, str. 156—158. Ločijo se deležjski — Srce se mi je odprlo na stečaj in (deklenco) sprejelo vase, glasno utripaje in vriskuje od radosti in ljubezni (Tj); Boječ se, da je ne bi odpodil, se je deklica približala skupini na trati (Ts), Pri teti sem prebil vsake počitnice, zatečeni od druge šole (Tj); deležjski — Slovenec ne ljubi matere, vanj upajoče (P); Pesmi, tebi v prelitu, napolnila bi jezero (P); /P/redstava, sicer tako uspela, je bila v drugi zasedbi zanič; nedoločniški — Ljubezen zvesto najti, kratke sanje (P); namenilniški — In šel je boj bojvat brez upa zmag (P), pridrevniški — Sosseska je Marije službi vdana v dnu jezera vtopila bogno živo (P). Lahko bi dodali še samostalniškega — Ljubezen zvesto najti — kratke sanje. Mogoče je polstavčne narave tudi pristavek: Jaz, bedak, sem mu verjel.

pa si ogledimo, katere vrste stavkov imamo po obliki in katere po vsebini.

Tradicionalna slovnica pravi,¹⁰ da so po obliki stavki trdlni in nikalni (za primer nam bodita stavka *Tomaž je kostanj* in *Tomaž ne je kostanja*), po vsebini pa pripovedni, vprašalni, velelni in želelni (kar lahko ponazorimo s pretvorbo istega primera tako: *Tomaž je kostanj*, *Tomaž je kostanj?*, *Tomaž, jej kostanj!* in *Naj Tomaž je kostanj*).

Ne vem, zakaj je tradicionalni slovnici to, ali se kaj zanika ali pa ne, oblikovna zadeva. Saj gre vendar za bistveno različno glede na to, ali kaj jè ali nì, ali kaj ima lastnost ali je nima, ali je kdo uresničeval dejanje ali stanje ali pa ga ravno ni, saj gre skratka za prisotnost ali odsotnost nečesa, za pozitivni ali negativni predznak, kot bi se lahko tudi izrazili. Pa zaradi tega se ne bomo grizli, saj je predvsem važno le, da si zapomnimo, za kaj gre. Glede na to pa, da se nam nekako upira, prištevati med trdiline stavke tudi vprašalne (če seveda niso zanikani), bi bilo dobro ti dve vrsti stavkov imenovati nikalne in nenikalne.¹¹ Oboji pa so potem neovirano trdlni ali vprašalni.

Pač pa bi bilo treba med stavke »po vsebini« dodati še eno skupino, namreč vzključne stavke. Mednje bi šli primeri kot: *Kakšna grdobija!*, *Morje!*, *To vam je bilo življenje v starih časih!*, *Ta človek pa ve, kaj hoče!* itd. V vseh teh primerih pišemo na koncu klicaj.¹² Po drugi strani pa bi skoraj kazalo velelni in želelni stavke spravit pod eno streho, ker je pač težko reči, kje se npr. neha želja in kje začena zapoved ali prepoved (posebno če pomislimo na vmesne pojme, kot so prošnja, nasvet, rotnje, poziv, grožnja, ironična vzpodbuda ali opomin).¹³

¹⁰ Ss 1956, str. 296; 1964, str. 318.

^{11/} Danes se res postavlja kar kategorija nikalnost; tako dobimo ± nikalnost. ^{12/} S tem se uvaja pravzaprav dodatna kategorija, namreč čustvenosti. Prim. definicijo o rabi stavkov s klicaji v Skj 1, 1965, str. 78—80: »Pika in klicaj izražata čustveni odnos do vsebine stavka, za katerim stojita. /...K/licaj uporabljamokrat, kadar kaj ugotavljamo, zanikamo, sporočamo, domnevamo, želimo, ukazujemo itd. s čustveno prizadetostjo: z navdušenjem, jezo, z obupanjem, vročo željo, trmo, grožnjo, razburjenjem... (Posebno pogosto stavimo klicaj za velelnimi stavki.) Prim. še Ss 1976, str. 434—435. Prim. H. Herman, Klicaj v stavkih brez velelnika, JIS 1969, 136—139 (iz mojega seminarja).

^{13/} To mnenje je bilo nato uveljavljeno v učnem načrtu za osnovne šole; v znanstveni slovnici pa seveda želelni stavki ostajajo (Ss 1976, str. 434; Zelelni povedi).

Tudi te vrste stavkov bi bilo bolje kot glede na vsebino ločiti glede na razmerje govorečega do povedkovega dejanja, stanja ipd., oz. kot se nekateri moderno izražajo — do povedkovega dogodka. Za tak odnos pa slovenska slovnica že ima poseben izraz, le da se lahko samo pri glagolskih oblikah, namreč izraz naklon. Tako bi lahko rekli, da glede na naklon skladnja loči pripovedne, vprašalne, vzklične itd. stavke.

Ko smo si pravkar podrobneje ogledali, kaj je stavek in katere vrste jih imamo — med drugim proste (tudi polstavč/ne/ in pastav/čne/) — se sedaj pobliže seznanimo z ustrojem prostega stavka. Zanimalo nas bo torej, iz katerih temeljnih enot je prosti stavek narejen.

3 Vsi vemo iz osnovne šole, da so take temeljne enote stavka stavčni členi. V stavku, kot je *Tone se je pripeljal z avtom*, imamo tri stavčne člene: osebek je *Tone*, povedek *se je pripeljal* in prislovno določilo *z avtom*. Gradbeni kamni stavčne zgradbe ali ustroja torej niso nujno posamezne besede; v našem stavku imamo 6 besed, stavčni členi so pa samo trije: osebek je izražen z eno besedo (*Tone*), povedek s tremi (*se je pripeljal*) in prislovno določilo z dvema (*z avtom*).

Glavni¹⁴ stavčni členi so štirje: osebek, povedek, prislovno določilo in predmet. Ker smo primere za prve tri stavčne člene že navedli, nam je treba ponazoriti samo še predmet: predmet je npr. beseda *kostanj* v stavku *Tomaž je kostanj*. — Te stavčne člene smo imenovali glavne glede na to, ker so samostojni, tj. niso nikoli del kakega drugega stavčnega člena.

Poleg samostojnih stavčnih členov pa imamo še dva nesamostojna, namreč prilastek in povedkovo določilo. Ta dva sta zmeraj le del katerega izmed glavnih stavčnih členov. Povedano najlepše dokažemo s tem, da naš prvotni primer, namreč *Tone se je pripeljal z avtom*, razširimo nemara takole: *Sosedov Tone se je vesel pripeljal z novim avtom*. Prilastki so: *sošedov* v zvezi *sošedov Tone*, *vesel* v zvezi *Tone se je vesel pripeljal* in *novim* v zvezi *z novim avtom*. Seveda tudi tako imenovani goli predmet lahko razširimo s prilastkom, če npr. namesto *Tomaž je kostanj* rečem *Tomaž je*

^{14/} Da bi ponazoril abstraktnost pojmov stavčnih členov, sem predlagal za vsak stavčni člen (in besedno vrsto) posebno podčrtovanje (gl. uvodni članek v tej knjigi, str. 11—38).

pečen kostanj (prilastek *pečen*). Primer za povedkovo določilo pa je *vesel* v stavkih, kot je *Tone je vesel*.¹⁵

Sedaj pa poizkusimo natančneje določiti bistvo stavčnega člena sploh in vsakega posebej.

3.0 Ker večina beročih pač bolje pozna tradicionalno slovnico, ki so jo napisali Bajec, Kolarič, Rupel in Šolar, kot pa moje knjige Slovenski knjižni jezik 1, 2 in 3, poskušajmo na zastavljeno vprašanje odgovoriti iz stare slovnice. Presenečeni najprej ugotovimo, da ta slovnica sploh nima svojega pojmovanja stavčnega člena na sploh, da nima teorije o stavčnem členu kot takem, da o stavčnem členu na sploh ne zna povedati nič teoretičnega. Pravzaprav se iz nje tudi ne vidi dokončno število stavčnih členov, saj so kot stavčni členi izrecno označeni le povedek, predmet ter prilastek.¹⁶ Za osebek, prislovno določilo in povedkovo določilo pa sploh ni nikjer rečeno, da so stavčni členi. (Prav poučno se je ob tem dejstvu spomniti viharja v kozarcu, ki so ga nekateri za nepoučeno slovensko javnost skušali uprizoriti po časopisju v zvezi z mojo trditvijo v Slovenskem knjižnem jeziku 1, da povedkovo določilo in prilastek nista stavčna člena (namreč v tem smislu, kot so osebek, povedek, predmet in prislovno določilo), temveč da sta le del stavčnega člena! (Prim. posebno Naše razgledne sept. 1968, kjer je v mojem odgovoru (okt. 1968) podana tudi vsa zadevna bibliografija.¹⁷)

Če se iz metodoloških razlogov omejimo na najpreprostejši stavčni tip, tj. na stavke, kot sta naša *Tone se je pripeljal z avtom* ali *Tomaž je kostanj* ipd., stavčni člen lahko opredelimo takole: Stavčni člen je beseda ali skupina besed, ki opravlja tipično vlogo v stavčni zgradbi, je v čisto določenem razmerju do sobesedila, ima tipične oblikovne značilnosti in se da ugotoviti s posebnimi vprašalnici. Če za posamezni stavčni člen določimo vse te lastnosti, ga s tem najbolj uspelo definiramo.¹⁸

^{15/} Ss 1956 ima hierarhizacijo členov deloma zabrisano: »Povedek in osebek sta temelj, na katerem stoji stavek«, str. 283, sicer pa si na str. 283—295 sledijo: povedek (s pov. določilom), osebek, predmet, prilastek, prislovna določila.

^{16/} Ss 1956, str. 284, 289, 290; 1964, str. 307, 312, 313.

^{17/} Proti hierarhiji 4 glavni stavčni členi + 3 deli stavčnih členov je bilo nekaj odpora, vendar se v pisanju ni odrazil. Glavni stavčni členi so t. i. udeleženci + povedje podstave povedi. N Razgl. sept. 1968 in okt. 1968. Prim. moj članek Pripomba k skrbri za materinščino, N Razgl. 5. 10. 1968, str. 569.

^{18/} Dosledno z vseh štirih vidikov so sedaj stavčni členi obravnavani v Ss 1976.

3.1 Najprej si stavčne člene ogledamo s stališča, kaj izražajo. Za povedek lahko rečemo, da izraža dejanje ali dogajanje v določenem času, naklonu in načinu. Pojmi, kot so čas, naklon in način, so nam dobro znani, zato se tu lahko omejimo le na njihove ponazoritve s tako imenovano pretvorbena metodo¹⁹ prvoznega stavčnega vzorca. Različne čase imamo v stavkih *Kostanj so hitro pojedli* (pretekli čas) — *Kostanj bodo hitro pojedli* (prihodnji čas) — *Kostanj hitro jedo* (sedanji čas). Če te primere pretvorimo glede na naklon, dobimo iz primera za pripovedni naklon *Kostanj hitro jedo* obliko *Kostanj hitro jedte* za velelni naklon in *Kostanj bi hitro jedli* za pogojni naklon. Pretvorbe za glagolski način: *Kostanj bodo hitro pojedli* (tvorni način) proti *Kostanj bo hitro pojedn* (trpni način).

3.2 Enako s stališča tega, kaj izraža, lahko rečemo za osebek, da je stavčni člen, ki kaže na tistega, ki glagolsko dejanje opravlja (primer *Tone se je pripeljal z avtom*), pa tudi tistega, ki je v kakem stanju (kot v stavku *Tomaž je nemiren* ali *Tone je doma*). Ločimo torej lahko vršilca glagolskega dejanja in nosilca stanja. Stara slovnica na mestu, kjer je govor o osebkah kot stavčnem členu²⁰, pozablja na primere s trpnikom, tj. na primere, kot je *Kostanj bo hitro pojedn* v pomenu *Kostanj bodo hitro pojedli*. V trpnih stavkih je namreč osebek tisti (ali tisto), ki ga (ali kar) glagolsko dejanje prizadeva in ki ni ne vršilec dejanja ne nosilec stanja ali dogajanja (to je v stari slovnici omenjeno v oblikoslovlju pri obravnava glagolskih oblik).²¹

Toda ali sedaj definicija osebkov ni preobširna? Namreč: osebek je tista beseda ali skupina besed, ki je ob netrpnih povedkih vršilec dejanja ali nosilec stanja ali dogajanja, ob trpnih pa predmet glagolskega delovanja? Ali ne bi bilo mogoče osebek določiti bolj uspešno s čisto oblikovnega stališča, tj. po kaki oblikovni značilnosti ali po vplivni moči, ki iz njega izhaja in prizadeva kak del stavka? In isto se potem vpraša ob definiciji povedka.

Za osebek bi res lahko rekli, da je tisti stavčni člen, od katerega je odvisna oseba, število in spol povedka (prim. *Tone se je že*

^{19/} Pretvorba je tu pojmovana globinsko, tj. da je podana v pomenski podstavi povedi oz. stavka. Za enostavno poved *Kostanj so hitro jedli* je podstava *kostanj, oni, jesti, hitro*. O tem gl. več v Upovedovanju, str. 225—295.

^{20/} Ss 1956, str. 285; 1964, str. 308.

^{21/} Ss 1956, str. 220; 1964, str. 250.

vrii, Ana pa se je zamudila ipd.).²² To pravilo obrnjeno da definirajo povedka: to je tisti stavčni člen, ki se v osebi, številu in spolu ravna po osebkah. V primerih, ko oseba sploh ni, se uporablja nevtraln sredstvo, tj. imenovalnik ednine srednjega spola (prim. *Včeraj je deževalo*). Čisto oblikovno bi se za osebek reklo, da je tisti stavčni člen, ki je obvezno v imenovalniku, povedek pa osebna glagolska oblika (neke posameznosti v zvezi s tem bomo obravnavali pozneje).

Osebek lahko ugotovimo (in torej to jemljemo za njegovo razločevalno znamenje nasproti drugim stavčnim členom) še na podlagi posebne vprašalnice: vprašanje *kdo ali kaj + povedek*, npr. *Kdo ali kaj je jedel kostanj* — odgovor: *Tomaž ga je jedel*.

Dobre definicije bi potemtakem morale stavčne člene zaobseči z vseh teh štirih plati: z vsebinske, skladijske, oblikovne ter s stališča vprašalnice, ki ji odgovarja stavčni člen. Priznati moramo, da se je po povedku težko vpraševati s stavkom, ki nam ga priporoča izročilo, tj. s *Kaj se v stavku pripoveduje*²³, saj vam bo vsak normalno razviti učenec na vprašanje, kaj se pripoveduje v stavku *Tomaž je kostanj*, pač odgovoril, da se pripoveduje, da *Tomaž je kostanj*, tj. odgovoril bo s celim stavkom, in ne samo s povedkom.

3.3 Predmet in prislovno določilo. Predmet nam pove (ob tvornem povedku) koga (ali kaj) prizadeva glagolsko dejanje, prislovno določilo pa glagolsko dejanje umešča v okolišne časa, kraja, načina in vzroka (če se splošneje izrazim). To so določitve s stališča vsebine. Tako je v naši slovnici določen samo predmet, prislovno določilo pa samo s stališča vprašalnic, saj bremo, da so prislovna določila »tiste besede ali besedne zveze, po katerih se vprašujem z vprašalnimi prislovi«, kot so *kam, kje, kod, kdaj, kako, zakaj, čemu*²⁴ itd. Stališča, s katerih določamo posamezne stavčne člene, morajo biti enaka, sicer med njimi ni zanesljive razmejitve. Za predmet bi torej glede na vprašalnice rekli, da odgovarja na vprašanja *koga ali kaj, komu ali čemu* itd. + povedek, ne pa na vprašanje *kdo ali kaj*. Čisto oblikovno gledano, je predmet (pri sklonljivih besedah) v 2. do 6. sklonu, s stališča

^{22/} To je izrazito formalno definiranje glede na stavčno strukturo; enako definiranje povedka z ujemanjem.

^{23/} Ss 1956, str. 284; 1964, str. 307.

^{24/} Ss 1956, str. 289, 292; 1964, str. 311, 314.

skladnje pa v sklonu, ki ga zahteva povedek. Posamezne vrste prislovnega določila so že v stari slovnici definirane tudi z vsebinskega stališča, mi pa lahko še ugotovimo, da ni oblikovne značilnosti, ki bi nam že sama odkrivala prislovno določilo. Z oblikovnega stališča je prislovno določilo treba določiti z manjkajočimi lastnostmi, tj. kot stavčni člen, ki nima lastnosti ne osebkova ne povedka in tudi ne predmeta.²⁵

3.4 In sedaj še, kaj sta povedkovo določilo in prilastek. Glede prvega smo si s staro slovnico edini: to je beseda ali besedna zveza, »ki pomensko nepopolnemu glagolu določa pomen. Pri glagolih z nepopolnim pomenom sta šele glagol in povedno določilo skupaj pravi povedek.«²⁶ V tej definiciji je treba le izraz določa pomen zamenjati z dopolnjuje pomen, in kot kažejo nekateri primeri slovnice same, tu ne gre nujno le za eno besedo, temveč jih je lahko tudi več: v stavku *Gostje so bili dobre volje* je povedkovo določilo *dobre volje*, torej dve besedi (lahko pa bi jih bilo tudi več).

Če pa je povedkovo določilo šele skupaj z glagolom, ob katerem stoji, pravi povedek, tj. stavčni člen, potem iz tega sledi, da povedkovo določilo ni pravi stavčni člen, kar v svojih knjigah o slovenskem knjižnem jeziku trdim tudi sam, ko pravim, da je povedkovo določilo samo del stavčnega člena,²⁷ ali kot bi ga imenoval danes: da je nesamostojni ali stranski stavčni člen.

Tu se torej s staro slovnico sploh ne ločimo, razlika med mojim in njenim naukom je v pojmovanju prilastka, za katerega jaz trdim isto kot za povedkovo določilo, tj. da je šele skupaj z besedo, ki jo pojasnjuje, stavčni člen, sam zase pa le del stavčnega člena.²⁸ Zame (in seveda za moderno jezikoslovje sploh) je v stavkih, kot je *Sosedov Tone se je vrnil z avtom*, osebek *sosedov Tone*, ne pa, kot uči naša slovnica, samo *Tone*, ker da je *sosedov* prilastek,²⁹

^{25/} Tu je oblikovnost vendarle pojmovana preozko: lahko se torej reče, da e tipična oblika prislovnega določila prislov in ustrezni odvisnik: *tam, kjer murke cveto: tedaj, ko bo vrabec proso vrnil; zato, ker ne vem; tako, da ni mogoče povedati*. Podobno tudi za podvrste prislovnih določil.

^{26/} Ss 1956, str. 285; 1964, str. 307.

^{27/} Skj 1, 1965, str. 69.

^{28/} Skj 1, 1965, str. 70.

^{29/} Prim. Ss 1956, str. 285, kjer se za osebek navajajo sami samostalniki brez prilastkov: *Učenec piše; Učenci, učitelj in uradniki pišejo*. Za stavke kot *Pišem beremo*: »Če pravim »pišem«, vem, da sem to jaz.« Enako pri predmetu, n. d., str. 289—290: Dijaki se vesele počitnic, Starši skrbe za otroke. Potencial-

kar bi nekateri naši profesorji v nasprotju do vse znanosti radi izglasovali za resnico. Res je prilastek, toda hkrati je le del osebkova, ne pa samostojen stavčni člen. Prav enako je seveda tudi v primerih, ko je prilastek uporabljen ob samostalniku, ki je jedro predmeta ali prislovnega določila itd.

Vsi tisti, ki se zaslepljeni brez premisleka zaganjajo v tako pojmovanje prilastka, pač ne vedo, da prilastek celo stara slovnica v prislovnih določilih pojmuje tako kot SKJ I in 3. Saj beremo, da je prislovno določilo »beseda ali besedna skupina« (poudarjam: tudi »besedna skupina«), »po kateri se vprašujem z vprašalnimi prislovi.«³⁰ In med primeri za prislovna določila so tudi besedne zveze kot *vsja leta*, z *mehovi pod pazduho* ipd. Samo ena izmed nedoslednosti, ki jih je v stari slovnici na pretek, je, če se v istem odstavku za besedno zvezo *do grajske pristave* v stavku *Kód pridem do grajske pristave* trdi, da je prislovno določilo le *do pristave*.³¹

Če je v stari slovnici omahovanje med dvojim in če kdo eno izmed tega spozna za boljše ter ga zato v šolski knjigi edinega uči, ali ni to edino prav? Kdo bo dokazal, da ni?! In če kdo spozna, da ima kdo drug prav — ali je npravno vztrajati pri napačnem? Mislim, da je med poštenimi na to vprašanje en sam odgovor.³²

4 Zdaj pa si oglejmo razmerje med najvažnejšima stavčnima členoma, tj. med osebkom in povedkom. To razmerje imenujem prisojevalno zaradi tega, ker povedek osebkju prisoja ali prisoja kako dejanje ali stanje; v tem smislu namreč, da osebek dejanje ali sam opravlja (prim. naš zglede *Tomaž je kostanj*, kjer se o osebkju *Tomaž* pove, da *je*) ali da je osebek v stanju (prim. stavek *Tomaž je otrok*, kjer se o osebkju *Tomaž* spet pove, da

ni predmet *Hlapec* si je *obrisal potno čelo* z velikim rdečim robcem (str. 290) je obravnavan drugače le zato, ker se lahko pojmuje tudi kot prislovno določilo, in ta se na splošno že pojmujejo kot enota, četudi so večbesedna (gl. pri prislovnem določilu).

^{30/} Ss 1956, str. 292; 1964, str. 314.

^{31/} Ss 1956, str. 292—295; 1964, str. 314—315: *Kod pridem do grajske pristave* (str. 292 oz. 314).

^{32/} Upiranje novim spoznanjem v skladnji je bilo posebno trdovratno in se vleče vse do konca 70-ih let, ko je novo gledanje izraziteje uveljavljeno v osnovnosloških učbenikih. V zvezi s temi učbeniki se je razvila v Delu obširna debata o nevršanih zadevih, zganjena s zlohotnim kritičnim prispevkom v pisnih bralcev. Vprašanje je, kdo je usmerjal ali vsaj spodbujal odpor teh večinoma sicer jezikoslovno docela jecljavčkov.

je otrok); končno povedek imenuje dejanje, ki prizadeva osebek (prim. *Tomaž je bil tepen*, kjer se o osebkju *Tomaž* pove, da ga je prizadelo tako in tako dejanje). — Mednarodni izraz za prisojevalno razmerje je predikacija, pridevnik iz tega pa je predikacijski.

To tipično razmerje med deli prostega stavka — isto pa velja tudi za dele podredno zloženega — je eno najvažnejših med stavčnimi členi. To se je lepo videlo tudi v starejših Janežič-Sketovih slovnica: v njih (npr. v osmi izdaji iz l. 1900) sta osebek in povedek imenovana glavna stavčna člena, v nasprotju z drugimi, ki so imenovani dopolnilni.³³ Za osebek in povedek bi lahko celo rekli, da sta tudi najpogostnejša členska zveza v stavku. Prav zaradi tega je menda prišlo do trditve, kot je tista že grajana iz Slovenske slovnice 1964, češ da v »slovnici govorimo o stavku le, če ločimo: povedek, ki o kom (čem) kaj pove, /in/ osebek, ki kaže, o kom (čem) se kaj pove«³⁴ (str. 306), kar je odsev trditve iz Slovenske slovnice 1947, češ da »/b/ rez povedka ni stavka«.³⁵

Novejše jezikoslovje na podlagi prisotnosti ali odsotnosti prisojevalnega ali predikacijskega razmerja v stavku deli vse stavke v dve skupini: tiste, ki imajo osebek in povedek, imenuje dvodelne (ali dvočlenske), take brez tega razmerja pa enodelne (ali enočlenske).³⁶ Primer za enodelne stavke bi bil npr. *Deževalo je* (kjer ni osebkja, tj. vršilca dejanja ali stanja ali nosilca dogajanja. . .) ali pa v Kosovelovi pesmi *Slutnja*, kjer so vsi stavki razen enega brez povedka: *Polja. / Podrtija ob cesti. / Tema. / Tišina bolesti — V dalji / okno svetlo. / Kdo? / Senca na njem. Vseh sedem stavkov brez povedka. In v zadnji kitici: Nekdo gleda / za menoj, / z menoj / nepokoj / in slutnja / smrti.*³⁷

^{33/} N. d., str. 172 oz. 176.

^{34/} Str. 283 oz. 306.

^{35/} Ss 1956, str. 284: »Brez povedka ni popolnega stavka.«

^{36/} Ta delitev je bila k nam prenesena iz češkega jezikoslovja. Tam se taki stavki imenujejo »enočleni«, kar pa v slovenščini moti, ker se pri tem lahko misli, da imajo taki stavki samo en stavčni člen; zato sem predlagal izraz »enodelni«, kar je obstalo. Podobno sem pozneje našel pri Rusih »odnosostavnij«.

^{37/} Že v Skj 4, 1970, str. 151—155 je podana sistematizacija enodelnih stavkov po češki Bauer-Greplovi skladnji. Med glagolskimi se ločijo: 1.) brez vršilca dejanja ali nosilca stanja — *Deževalo je, Mračilo se je, Bilo je jasno/inraz* — z dnje so povedkovniki; 2.) s priložnim določilom, pretvotljivim v osebek — v dimniku *je zavijalo*; 3.) s tožilnikom — *Za resnico je šlo*; 4.) s splošnim osebkom — *Počasi se daleč pride, Človek slabo vidi v taki temi*; 5.) z logičnim osebkom (smiselnim) v daj. — *Kolcalo se mu je, tož. — Sram jo je bilo, or. — Z njegovim zdravjem gre navzdol*; za mest. gl. pod 2; z rod. so primeri po-

4.1 Ker govorimo o razmerju med osebkom in povedkom, pač ne bo narobe, če ob tej priložnosti zavzemamo stališče do slovenskega tradicionalnega razločevanja (nekako od 10. izdaje Janežičeve Slovenske slovnice iz l. 1911 sem) med osebkom in osebkovo besedo. Kot nekateri pač vedo, marsikdo te razlike ne dela, se pa tudi za moderno jezikoslovje ne spominjam, da bi jo sploh delalo. Razliko med osebkom in osebkovo besedo skušajmo razbrati iz Slovenske slovnice 1964. Tam v poglavju Osebek beremo: »Osebek ali subjekt je oseba ali stvar, o kateri nam povedek pove, da nekaj dela ali da z njo nekaj je. Je torej nosilec dejanja ali dogajanja. Izražen je z osebkovo besedo ali pa ga nam kaže glagolska oblika (1. in 2. os.) ali pomenska zveza.«³⁸ In še: »Po-vedki, ki izražajo naravne pojave, nimajo osebkove besede« (n. m.).

Po našem mnenju bi bilo treba reči, da je osebek izražen ali s posebnno besedo / (besedno zvezo) / in z glagolsko končnico (to so primeri kot *Ti boš šel* ali *Tone bo šel*) ali pa samo s končnico glagola (primeri kot *Šel boš, Šel bo*). Dejansko pa je tudi tu povedkova končnica odvisna od bodisi v stavku z besedo zastopnega ali pa samo iz sobesedila ali govorne situacije razumljivega osebkja. Za stavke, ki izražajo naravne pojave, pa je prav reči, da osebkja sploh nimajo, saj npr. v stavkih kot *Deževalo je* ali *Bliska se ni nobenega* »nosilca dejanja ali dogajanja«.

Meni se torej ne zdi potrebno terminološko ločiti osebo ali stvar, ki kaj dela ali z njo nekaj je, od izraza, ki ju v stavku imenuje, saj tega tudi pri drugih stavčnih členih ne delamo; tako je npr. povedek tisti stavčni člen (tj. tiste besede, hkrati s pojmi, ki jih imenuje), ki pove, če se izrazim tradicionalno, kaj osebek dela ali kaj z njim je. Uporabljamo torej za oboje en sam izraz, tj. povedek (ki ga s tujko imenujemo predikat, kakor tudi osebek imenujemo subjekt). Zaradi tega bi pri subjektu mirno lahko opustili eno slovenskih poimenovanj. Ker je izraz *osebek* v lepem besedotvornem skladju z izrazom *povedek* in je razen tega eno-beseden, kaže opustiti izraz *osebkova beseda*.

dani pri osebkju po zanikanem povedku ali ob količinskem izrazu (Skj 3, 1967 str. 186, sicer Skj 4, 1976, str. 154), 6.) s splošnim osebkom — *Delate kot koj vse leto, toča pa pobije v petih minutah, Drli so se, kot bi jih iz kože drel, Vzamemo pol-kile moke. . .*; *Govorijo to in ono*. Tipologija neglagolskih enodelnih stavkov: 1.) samostalniški — *Hotel Orel*; 2.) pridevniški — *Čudovito, Zares*; 3.) nedoločniški — *Takole stati križem rok*; 4.) zvalniški — *Matejka!*, 5.) medmetni — *Av, kako bolli*.

³⁸ Ss 1956, str. 285; 1964, str. 308.

Tako bi mislil navadni človek in bi po svoji misli pač tudi ravnal. Slovenska osnovnošolska slovnica (npr. Marije Jahnove za 6. razred — podobno je tudi v Bunčevi za 7. razred) pa gre v nasprotni smeri. Obravnavano ponesrečeno razločevanje osebkov in osebkove besede je Jahnova na podlagi Breznika, ki se je pri tem opiral na pozne izdaje Janežičeve slovnice, razvila takole: »Osebek pojasnjuje povedek na vprašanje: kdo? (kaj?) Osebek je izražen v povedku; če pa ga izrazimo s posebno besedo, je to osebkova beseda. /.../ Povedki, ki izražajo naravne pojave, kaj splošnega ali nedoločenege, nimajo osebkovih besed.«³⁹

Kaj je tu napačnega? Najprej to, da se implicite zatrjuje, da osebek ne more biti izražen z drugim kot s povedkom, ker bi sicer bil osebkova beseda. Toda v stavku *Tomaž je kostanj* beseda *Tomaž* vendar pojasnjuje povedek na vprašanje *kdo*. Torej mora biti osebek. Zakaj potem *Tomaž* v tem primeru ne bi bil kar osebek, temveč mora biti imenovan osebkova beseda? Druga napaka definicije Jahnove je ta, da uči, da »povedki, ki izražajo naravne pojave, kaj splošnega ali nedoločenege«, sicer nimajo osebkove besede, imajo pa osebek, ker se ta pač izraža v povedku. Pa mi prosim najdete v stavku *Grmelo je tistega*, ki bo pojasnjeval povedek na vprašanje *kdo*. Za človeka z normalno pametjo tistega v takih stavkih enostavno ni, zato vse moderno jezikoslovje trdi, da so taki stavki brez osebkov, tj. brez tistega, ki bi taka dejanja opravljal. Napačno je torej trditi, kakor je pred kratkim Boris Misja v Jeziku in slovtvu, »da je v vsakem stavku s povedkom hkrati določljiv tudi osebek«. ⁴⁰ In tretjič: Definicija Jahnove, češ da »povedki, ki izražajo naravne pojave (itd.), nimajo osebkove besede«, lahko pripeljejo učenca, ki vse to bere pod naslovom Stavki brez osebkove besede, do mnenja, da stavki brez osebkove besede na sploh »izražajo naravne pojave, kaj splošnega ali nedoločnega«, kar je seveda nesmisel, če pomislimo na primere kot *Domov greš?* ipd.

Take nepotrebne dileme bi našemu učencu v drugi polovici 20. stoletja res lahko prihranili. Ker se recenzenti knjige Jahnove (to so Stane Mihelič, Janez Sivec in Miljeva Tomc) pri presoji tega vprašanja res niso mogli opirati na svoje lastno razmišljanje o

³⁹ Jezikovna vadnica za 6. razred osnovne šole; drugače sedaj F. Žagar, Naš jezik 6, 1980, str. 20.

⁴⁰ B. Misja, Povedek in povedkovo določilo, JIS 1967, str. 22.

tem, bi bili svoj čut odgovornosti lahko dokazali tako, da bi bili k recenziji pritegnili sodobnega jezikoslovnega strokovnjaka. Žal zadnje čase sploh opažamo, da se v takih primerih izogibajo strokovnjakov in recenzije slovničnih del prepuščajo ljudem, ki se znanstveno niso nikoli ukvarjali z jezikom. Kričeč primer za to je učbenik slovenskega jezika za vajenske šole.⁴¹

4.2 Pa se vrnimo k preostalem problemu prisojevalnega razmerja.

S stališčem medsebojnega oblikovnega razmerja osebkov in povedka je za prisojevalno razmerje značilno to, da osebek vpliva na obliko povedka v sklonu, spolu in številu. Pri dvodelnih stavkih je sklon v obeh členih, tj. v osebkov in povedku, imenovalnik (prim. *Tomaž je jedel repo* ali *Tomaž je bil dobrosrčen* oz. *Tomaž je bil dobrosrčnež*, kjer so v imenovalniku osebek *Tomaž*, glagoli, ki mu pripisujejo dejanje ali stanje ali lastnost, pa tudi pridevnik in samostalnik, ki imenujeta lastnost. Samo navidezne izjeme so primeri kot *Tomaž je dobrega srca* ali *Tomaž je, kar je*, kjer je izraz *dobrega srca* v rodilniku, besedna zveza *kar je* pa odvisni stavek. V takih primerih je namreč jezik zaradi gospodarnosti z izpustom ali elipso zanemaril označitev imenovalnika v povedku, lahko pa jo vzpostavimo: *Tomaž je dobrega srca*.⁴² In stavek *Tomaž je, kar je* lahko spremenimo v *Tomaž je to, kar je* (pri čemer to pomeni *tista stvar*, ki je jasen imenovalnik). Da gre tu res za imenovalnik, se vidi iz tega, da na vprašanje v imenovalniku, namreč *Kakšen je Tomaž?* in *Kdo ali kaj je Tomaž?* brez motenj lahko odgovorimo z zvezama *dobrega srca* in *kar je*, ki torej imata vrednost imenovalnika.⁴³

⁴¹ Mišljen je učbenik Jože Kocbek, Slovenska jezikovna vadnica za poklicne šole, Založba Obzorja Maribor, 1966, 164 str.

⁴² Imenovalniškost (pridevniškost) take besedne zveze se da najlepše dokazati z ustreznim pridevnikom iz te zveze: *Tomaž je dobrosrčen* (gl. niže v sestavku) in dalje *Tomaž je dobrosrčna (kar je)*.

⁴³ Tradicionalni slovnici (prim. Ss 1956, str. 284) se vprašanje sklonne oblike povedkovega določila ne zastavljajo v tem smislu, saj je zanj rečeno le: »Ta določila so v imenovalniku, rodilniku, tožilniku ali v sklonih s predlogi.« Primeri: *Kruh je okusen*, *Novo zdravilo se imenuje penicilin*, *Gostje so bili dobre volje*, *Izkazal se je pravičnega*, *Velja za učenega*, *Mati je v rodu s pesnikom*. Tudi v poglavju *Vežanje povedka* z osebkom (Ss 1956, str. 287—288) ob primerih kot *Kolikor jih je bilo dobrih*, *jih je pobrala vojska*, *ni razložen rodilnik dobrih*, ampak je rečeno le, da »stoji povedek v edmini srednjega spola« (str. 287). Tu kaže navesti še Bajčev članek *Vežanje več osebkov s povedkom*,

4.3 Preden se podrobneje pomudimo ob povedku, pogledimo definicijo osebkov s stališča sklonov. Rekli smo, da je osebek tisti stavčni člen, ki je v imenovalniku kakor tudi povedkovo določilo, kot npr. v stavku *Tomaž je bil otrok*. Kateri imenovalnik je tu osebek in kateri določilo povedka? Na to vprašanje dobimo odgovor tako, da zamenjamo bodisi prvi bodisi drugi samostalnik s samostalnikom kakega drugega spola. Če se pri tem mora spremeniti spol glagola, imamo opravka z osebkovim samostalnikom, sicer s povedkovim. Prim.: *Tomaž je bil otrok* proti *Ivanka je bila otrok*. Tu se je spol glagola spremenil, torej imamo opravka z osebkovim imenovalnikom. V primerih kot *Tomaž je bil otrok* ali *Tomaž je bil sirota* ali *Tomaž je bil strašilo* nam nespremenjena spolska značilnost glagola pove, da so imenovalniki *otrok*, *sirota* in *strašilo* povedkovi. Spol povedkovega samostalnika namreč ne more vplivati na spol povedkovega glagola. (Primeri tipa *To mesto so bile Brežice* tu puščamo ob strani.)⁴⁴ — V stavku, ki bi bil od sobesedila čisto neodvisen ter izgovorjen brez poudarjanja, se osebkov imenovalnik loči od povedkovega kar na podlagi besednega reda: prvi imenovalnik je osebki, drugi pa povedkov.⁴⁵

5 In za konec pogledimo podrobneje še povedek. Kot vemo, imamo povedkov več vrst. Najmanj težav nam delajo tisti, v katerih je glagol polnopomenski⁴⁶ in torej nekako samozadosten. Taki so povedki v stavkih kot *Mati sedi v kuhinji* ali *Tone je oral ves popoldan*. Jezikoslovno bolj zanimivi so primeri, ko je glagol pomensko nepopoln in zahteva ob sebi tako imenovano

JIS 1955/56, str. 12—14. V Skj 3, 1967, str. 189, je naslednje pravilo: »Kadar je ob števniku ali prislavnem količinskem izrazu odnosnica osebkov v množini, je osebna glagolska oblika v ednini, pridevniška oblika povedka v srednjem spolu ednine: *Pet ljudi je prišlo*.« Treba bi bilo navesti še primere s pov. določilom, kar bi dalo po zgornjem pravilu *Pet ljudi je bilo ubito*, spopolniti pa bi bilo to treba še z varianto *Pet ljudi je bilo ubiti*, kar je pogostejše. Slovnični primer *Kolikor jih je bilo dobrih...* je razumeti kot *kolikor ljudi je bilo dobrih*.

^{44/} To opozorilo je važno, ker kaže vpliv povedkovega določila v množini na povedek, in sicer ne samo na število (kar imamo v Ss 1956, str. 288 — *Tlak niso navadna tla*), ampak tudi na spol.

^{45/} Tu se kaže načelo, ki je tako važno za angleščino, kjer osebek mora biti pred povedkom.

^{46/} Izraz »polnopomenski« je nasprotnostno »izpeljan iz starega slovničnega« »z nepopolnim pomenom« (Ss 1956, str. 285), kjer se sicer za polnopomenski rabi »popoln /.../ pomen«.

povedkovo⁴⁷ določilo. Primere, kjer je povedkovo določilo imenovalni pridevnik ali samostalnik (ali navidezna rodilniška zveza pridevnika + samostalnika) ob pomožniku *biti* smo že obravnavali. V vseh primerih (tj. *Tomaž je dobrostrčen*, *Tomaž je otrok*, *Tomaž je dobrega srca*) smo ugotovili, da ima to, kar je ob glagolu *biti* (bilo bi lahko tudi ob glagolu *postati* ali *ostati*) vrednost imenovalnika.

Ali bi se morda dalo dokazati, da je v imenovalniku, seveda zakritem, povedkovo določilo sploh zmeraj, tj. tudi v stavkih, kot so: *Ivan se mi zdi bolan*, *Imenovali so ga za blagajnika*, *Izbrali so ga za zapisničarja*, *Ta človek velja za učenega*, *Ali si ti v rodu s tem človekom?*?

V takih primerih nam pomaga stavčna pretvorba (transformacija): iz enega stavka v večini primerov napravimo dva, in sicer tako, da sestavine prvotnega povedkovega določila v drugem stavku uporabimo ob glagolu *biti*. Tako iz stavka *Ivan se mi zdi bolan* nastane stavek *Zdi se mi, da je Ivan bolan*, kjer drugi stavek jasno kaže, da je *bolan* povedkovo določilo. Ostale pretvorbe bi bile: *Imenovali so ga za blagajnika* postane *Imenovali so ga, da bo blagajnik*, *Izbrali so ga za zapisničarja* = *Izbrali so ga, da je (bo) zapisničar*, *Ta človek velja za učenega* = *O tem človeku velja, da je učen*. Stavek *Ali si ti v rodu s tem človekom* pretvorimo tako, da v rodu zamenjamo s *sorodnik* in tako dobimo tudi nedvomno povedkovo določilo: *Ali si ti sorodnik tega človeka*. V primeru, kot je slovnični *Vaščani so imeli Matijo za tepca*, pa je imeti za po pomenu treba zamenjati s *soditi*, *misliti*, *meniti*, torej: *Vaščani so menili, da je Matija tepec*.⁴⁸

6 Prav na kraju naj omenim, da sodi v prisojevalno razmerje še tako imenovani povedkov prilastek, pojem, ki ga novejša slovenska slovnica ne pozna več, pač pa ga je omenjal Breznik še v zadnji izdaji svoje slovnice.⁴⁹ Tak prilastek je zveza *zdrav in vesel* v stavku *Vrnil se je zdrav in vesel*.

^{47/} Uveljavljam obliko »povedkovo« (določilo) po starešem slovničnem izročilu, ker je »povedni« manj jassen in se lahko nanaša na poved, poleg t -ga prim. povedni naklon ipd.

^{48/} Ne tu ne drugje v mojih starejših delih ni teoretično načeto vprašanje ožjega inventarja pomožnih glagolov. O tem gl. podrobno v sestavku *Besedne zveze* ali stavčne fraze, str. 100—102.

^{49/} Ss 1934, str. 218—219; Skj 1, 1965, str. 70; Skj 3, 1967, str. 187 in 189. Namesto »povedkov prilastek« nekateri rabijo druge izraze.